

Tóth Máté

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár
ORCID:0009-0007-6945-6080

Intergenerációs társadalmi mobilitás és könyvtárhasználat

Absztrakt

A könyvtár magát hagyományosan olyan intézményrendszernek tekinti, amely hozzájárul a különböző státuszú, vagyoni helyzetű csoportok esélyegyenlőségének megteremtéséhez. Mindenkinek hozzáférést kínál az információs javakhoz, azoknak is, akik társadalmi helyzetük vagy addig felhalmozott kulturális tőkéjük okán szűkölködnek abban.

A 2017-ben és 2019-ben Az én könyvtáram projekt keretében, országos reprezentatív mintán elvégzett kutatások igazolták, hogy a felsőfokú végzettségűek körében magasban felülreprezentáltak a könyvtárhasználók. Ez azt sugallja, hogy a könyvtár a szociális funkciójának csak igen korlátozott mértékben képes eleget tenni. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a könyvtárhasználatához való viszony hogyan alakul több generációt átívelően, közvetve pedig hozzájárul-e ahhoz, hogy az alacsonyabb végzettségű felnőttek gyerekei képesek legyenek nagyobb szeletét élvezni az információs javakhoz való hozzáférés adta előnyöknek.

A 2017-es és 2019-es országos olvasáskutatás adatai alapján a szülők iskolai végzettségének függvényében vizsgálom a gyermekek könyvtárakhoz való viszonyulásának alakulását. A felsőfokú végzettségű szülők gyerekei nagyobb arányban válnak-e könyvtárhasználókká? Mennyiben tudható be mindez a szülők könyvtárhoz való viszonyának és mennyiben külső tényezők függvénye?

Kulcsszavak: társadalmi mobilitás, közkönyvtár, könyvtárhasználat, közoktatás

Abstract

Intergenerational social mobility and library use

Libraries interpret their roles within the society as institutions that contribute to creating equal opportunities to people with different social and economic background. The library system provides equal access to information assets to all regardless of social status and the amount of former cumulated cultural capital.

In 2017 and 2019 the Municipal Library of Budapest conducted a national representative survey under the umbrella of My library project. Data proved that the rate of library users is heavily overrepresented among people having higher educational background. It suggests that the library system can fulfil its social responsibility only on a very limited level. The paper analyses the relation to library services of people with different educational background based on the data of above mentioned surveys.

On what level the library is able to contribute to the equal access information among children of parents having lower educational background? The ones having more educated parents are more likely becoming library users according to 2017 and 2019 national representative data? On what level it is depending on the parents' relation to library services and what level it is due to other external factors?

Keywords: social mobility, public library, library use, public education

Bevezetés

A közkönyvtárak nagyon sokféle funkcióval bírnak, amelyekkel igen változatos szerepet töltenek be a társadalom életében. Ezek közé tartozik a formális és nem formális tanulás támogatása, találkozóhelyek, közösségi terek biztosítása, ahol a különböző háttérű, élethelyzetű, érdeklődési körű emberek is együtt lehetnek, közösséggé formálódhatnak. Az információhoz való szabad és egyenlő hozzáférés az egyik ilyen és az egyik legfontosabb szerep, amelyre hosszú időn keresztül tekintettek úgy, mint ami a könyvtárak legitimitációjának az alapját is jelenti (Aunderson et al. 2020; Tóth 2022).

A tanulmány a könyvtárak intergenerációs társadalmi mobilitásban játszott szerepét vizsgálja vagy más szavakkal azt, hogy milyen szerepet játszik ez az intézményrendszer abban, hogy a gyerekek feljebb jussanak a társadalmi ranglétrán, mint a szüleik.

Sorokin definíciója szerint a „társadalmi mobilitás alatt egyének vagy társadalmi objektumok vagy értékek – vagyis minden, amit emberi tevékenység alkotott vagy módosított – egyik társadalmi helyzetből egy másikba való átmenetét értjük” (Sorokin 1959: 133). Ennél kevésbé általános meghatározást ad Andorka Rudolf: „társadalmi mobilitásnak nevezzük az egyén, illetve a család társadalmi helyzetének megváltozását” (idézi: Róbert 1990: 357). Az OECD definíciója szerint „a társadalmi mobilitás az egyén társadalmi, gazdasági státuszának változását jelenti vagy a szüleihez képest (intergenerációs társadalmi mobilitás) vagy a saját élete folyamán (intragenerációs társadalmi mobilitás)” (OECD 2022)

Napjaink tudás alapú társadalmában, ahol a gazdasági növekedés egyik fontos előfeltétele a mind nagyobb mértékű hozzáadott érték, a felfelé történő mobilitás elősegítése egyre fontosabb jelenséggé lett. A társadalmi mobilitás hiánya – különösen az alsó jövedelmi sávokban – azt eredményezheti, hogy számos potenciális tehetség nem tud érvényesülni, vagy kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket (OECD 2018: 23). Mindez hozzájárulhat a lassabb növekedéshez, az alacsonyabb jövedelmekhez, a tartósan rossz életkörülményekhez. Éppen ebből kifolyólag a jóléti államok törekednek arra, hogy a gazdasági, társadalmi és kulturális tőke egyenlőtlen eloszlása ellenére esélyt teremtsenek az egyéneknek vagy csoportoknak a felemelkedésre. Az olyan mindenki számára elérhető javak, mint a közoktatás, az egészségügy, kulturális intézmények vagy a szociális ellátórendszer szolgáltatásai mind hozzájárulnak ahhoz, hogy egy jóléti államban megszülető gyermek mind inkább a tehetsége és kevésbé a szülők által megteremtett anyagi és egyéb lehetőségek következményeként tudjon érvényesülni a társadalomban.

A könyvtáraknak megkérdőjelezhetetlen érdemei vannak a tanulás támogatásában, az információs, valamint a kulturális javakhoz való egyenlő hozzáférés biztosításában. A könyvtárak úgy határozzák meg önmagukat, mint információszolgáltató intézmények, amelyek az egyén fejlődését számos formában támogatják. Az IFLA-UNESCO közkönyvtári kiáltványa szerint „a közkönyvtár a tudás helyben elérhető kapujaként az élethosszig tartó tanulás, az önálló döntéshozatal, továbbá az egyén és a társadalmi csoportok kulturális fejlődésének lényegi feltétele. Szilárd alapot teremt az egészséges tudásalapú társadalomhoz, kereskedelmi, technológiai vagy jogi akadályok nélküli hozzáférést biztosítva a tudás minden formájához, lehetővé téve a tudás létrehozását és megosztását, beleértve a tudományos igényű és helyi vonatkozású ismereteket is. A könyvtárak minden országban, a fejlődő világban pedig különösen, segítenek a lehető legtöbb ember számára biztosítani a tanuláshoz való jogot, valamint a tudásalapú társadalomban, illetve a közösség kulturális életében való részvétel lehetőségét” (IFLA/UNESCO 2022). Az olvasójegy, amely reprezentálja az egyén könyvtári tagságát, Bourdieu a tőke formáiról írt meghatározásai alapján tekinthető egyfajta tárgyiasult kulturális tőkének (Bourdieu 1985), olyan értéknek, amelyet az egyén birtokol, és amely közvetve gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférést is jelenthet, vagy azzá átváltható. A könyvtári tagsági kártya, az olvasójegy bárki számára szabadon elérhető és a publikált tudás teljességéhez való hozzáférés ígértét hordozza magában.

Az elmúlt évtizedek olvasáskutatási eredményei azt mutatják, hogy bár a könyvtárakat úgy definiálják mint a tartalmakhoz és általában a szellemi javakhoz való egyenlő hozzáférést kínáló intézményrendszert, a tipikus könyvtárhasználók jellemzően olyan középosztálybeli egyének, akik egyébként is nagyobb valószínűséggel férnek hozzá az információhoz, a tudáshoz és a kulturális javakhoz. A könyvtári tagok körében magasan felülreprezentáltak az

információgazdagok, az erősebb iskolák diákjai, a diplomások, a nagyvárosok lakói, azok, akik jobb lakáskörülmények között élnek. A másik oldalon vannak a jóval szerényebb anyagi lehetőségekkel, szellemi javakkal bíró információszegények, akik jellemzően sokkal ritkábban élnek a könyvtári rendszerben rejlő lehetőségekkel. Az elmúlt évtizedek kutatásai alapján a tipikus könyvtárhasználó magasán iskolázott, szellemi foglalkozású, nagyvárosi vagy annak agglomerációs körzetében élő fiatal nő (Gereben 1998; Tóth 2019). Mindezek közül pedig a könyvtárhasználatot leginkább pozitívan befolyásoló tényező az iskolai végzettség (Tóth 2019). Más országokban végzett reprezentatív kutatások eredményei (pl. Travniček 2015) és olyan összehasonlító kutatások, mint amelyet például a könyvmolyoknak szánt közösségi oldalról készítettünk Norvégiában és Magyarországon (Tóth, Audunson 2012) mind azt igazolták, hogy korunk társadalmában az olvasás és a vele kéz a kézben járó könyvtárhasználat tipikus középosztálybeli tevékenység.

A könyvtárhasználók jellemzően egyéb csatornákon is nagyobb eséllyel férnek hozzá az információs és a kulturális javakhoz, mint azok, akik nem tagok. Az olvasáskutatások eredményei azt mutatták, hogy a kulturális preferenciák és gyakorlatok pedig öröklődnek egyik generációról a másikra, vagyis a magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekei jellemzően jóval nagyobb eséllyel válnak olvasóvá, mint azok, akiknek az édesapja és édesanyja alacsonyabban iskolázott (Nagy 2003). Jelen a tanulmány ezt a kérdést vizsgálja a könyvtárhasználatra nézve majd a 2019-es országos reprezentatív olvasáskutatási keretében 1500 gyermek és 1500 felnőtt körében felvett adatok alapján.

Az intergenerációs társadalmi mobilitás a szülők jelenlegi és a gyerekek – későbbi felnőttként elért társadalmi-gazdasági státusza közötti viszonyt jelenti. Más szavakkal azt mutatja, hogy milyen mértékben mozdult el az egyén felfelé vagy lefelé a társadalmi ranglétrán a szüleivel való összehasonlításban” (OECD 2010: 182). A szülők, valamint más identifikációs személyek által adott minták követésének gyakorlata régóta ismert az olvasás- és művelődésszociológia számára (vö: Gereben 1998; Nagy 2003).

A kulturális reprodukciós elmélet szerint a kulturális gyakorlatok átöröklődnek egyik generációról a másikra (Kallunki 2022). Sullivan (2011) kimutatta, hogy gyakorlatilag nincsen olyan területe az életnek, amelyben ne valósulna meg a gyakorlatok generációk közötti átvitele legalább valamilyen mértékben. A kulturális mobilitás-elmélet alapján a kulturális erőforrásokat nem kizárólag a felsőbb társadalmi osztályok birtokolják és ellenőrzik, és éppen ebből kifolyólag ezek felhasználhatók a felfelé tartó mobilitás során (Kallunki 2022). Ezekhez az erőforrásokhoz való hozzáférést segíti a közoktatás és a kulturális ellátórendszer. DiMaggio (1982) és Bourdieu (1973) vizsgálták az iskolarendszer társadalomban betöltött szerepét a társadalmi és kulturális tőke termelésében. A könyvtárak szintén tekinthetők olyan erőforrásoknak, amelyek bárki számára elérhetők és amelyek használhatók a felfelé tartó mobilitás elősegítésében (Tóth 2022).

Módszer

Az egységesített kérdések mentén lefolytatott olvasás- és művelődésszociológiai kutatások az 1960-as évek derekáig nyúlnak vissza. A Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja által koordinált országos adatgyűjtés eredményeit Mándi Péter jelentette meg 1965-ben (Mándi 1965). 1968 és 2000 között az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjában működő olvasáskutató osztály végzett országos reprezentatív felméréseket 1978-ban és 1985-1986 telén (Gereben 1989; Gereben 1998). 2000 után a Könyvtári Intézet 2005-ben a TÁRKI-val közösen tette fel ugyanazokat az olvasásra és könyvtárhasználatra vonatkozó kérdéseket a magyar felnőtt lakosságnak (Nagy, Péterfi 2006). Végül 2017-ben és 2019-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár által megvalósított *Az én könyvtáram* projektben megvalósított módszertani fejlesztések kapcsán végeztek országos reprezentatív felmérést az olvasásról és a könyvtárhasználatról (Tóth 2019; 2020). Az említett években végzett kutatás alapján összehasonlítható adatsoraink vannak majdnem minden évtizedből (Gereben 1998).

Az én könyvtáram projektben két-két adatfelvétel történt 2017-ben és 2019-ben, egy-egy a hazai felnőtt és a 3-18 éves Magyarországon élő gyermekek körében. Minden mintába 1500-1500, összesen 6000 válaszadót vontunk be. A reprezentatív minta a 2016-os KSH

Mikrocenzus alapján készült. A minta életkor, lakóhely, lakóhely típusa (főváros, megyeszékhely, kisváros, község), nem (férfi, nő) és iskolai végzettség (alapfok, középfok, felsőfok) alapján tekinthető reprezentatívnak (Tóth 2019; 2020).

Újdonság volt ebben a kutatásban, hogy a gyerekeket egészen hároméves koruktól kezdve megkérdeztük az olvasási és a könyvtárhasználati szokásaikról. A kutatás során úgy ítéltük meg, hogy ez az az életkor, amikortól kezdve egy gyermek eséllyel lehet könyvtárhasználó vagy a család vagy az óvodai csoport jóvoltából. A korábbi évek felméréseiben csak a 18 éven felülieket kérdezték meg a felnőttekkel megegyező formában ezekről a kérdésekről, ezért nem rendelkezünk a nagykorúak adataival összehasonlítható adatsorokkal a gyerekek kulturális aktivitásáról. Módszertani szempontból fontos megjegyezni, hogy a 10 és 18 éves kor közötti gyerekek maguk válaszolták meg a kérdéseket, míg a 3 és 10 év közöttiek helyett jellemzően a szülők adtak válaszokat, bár mindkét esetben lehetőséget adtunk rá, hogy bármelyik családtag (tehát a gyerekek válaszadása során a szülők, fordítva pedig a kicsik) jelen legyenek a beszélgetésen. Nem voltak ugyanis olyan érzékeny kérdések a kérdőívben, amelyek indokolták volna, hogy a szülők ne hallhassák a gyerekek válaszait.

Az a tény, hogy a kérdőíves felmérést gyerekek körében is elvégeztük és kaptunk adatokat a szülők iskolai végzettségéről is, lehetőséget adott rá, hogy megvizsgáljuk a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek könyvtári szolgáltatásokhoz való viszonya közötti összefüggéseket. Az intergenerációs társadalmi mobilitás néhány aspektusára tudunk következtetni ezeknek az adatoknak az együttes vizsgálatával. A tanulmány a fent említett, *Az én könyvtáram* keretében végzett második adatgyűjtés alapján készült, amelyet 2019 szeptembere és októbere között végeztek a magyarországi gyermekek körében.

Módszertani szempontból fontos definiálni az iskolai végzettség során használt kategóriákat. A felnőtt népesség iskolai végzettségét három fő kategória mentén határoztuk meg: alapfokú, középfokú és felsőfokú végzettségűek. Azokat a válaszadókat, akik nem rendelkeztek érettségivel, alapfokú végzettségűnek tekintettük, függetlenül attól, hogy hány osztályt végeztek el az általános iskolából, illetve, hogy rendelkeznek-e valamilyen szakmával. Tudatában vagyunk, hogy jelentős különbség van egy nyolc osztályt elvégezni sem képes és egy végzett szakmunkás iskolázottsága és társadalmi státusza között, ugyanakkor csak így lehetett kellően nagy csoportokat, és kellően megbízható adatsorokat kapnunk. Azokat tekintettük középfokú végzettségűnek, akik rendelkeztek érettségi bizonyítvánnyal, de diplomával nem, és végül azokat felsőfokú végzettségűeknek, akik egyetemi vagy főiskolai oklevelet szereztek, függetlenül annak szintjétől (BSc, MSc, PhD). Ez utóbbi csoportban is meglehetősen nagy különbségek vannak társadalmi státusz szempontjából az egyes válaszadók között.

Eredmények

Mielőtt rátérnénk az intergenerációs társadalmi mobilitás kérdésére, elsőként a könyvtárhasználat és az iskolai végzettség közötti összefüggéseket mutatom be a 2019-es, hazai felnőtt lakosság körében végzett országos reprezentatív felmérés adatai alapján (Tóth 2019), ugyanis a későbbiekben ezekkel az adatokkal való összevetésben tudom bemutatni a fiatalabb generáció könyvtári szolgáltatásokhoz való viszonyát.

A könyvtárhasználatot két kérdéssel is vizsgáltuk, az egyik arra vonatkozott, hogy a válaszadó rendelkezik-e könyvtári tagsággal, a másik arra, hogy használta, használja-e a könyvtár szolgáltatásait. A magyar könyvtári rendszerben a könyvtárhasználat, az alapszolgáltatások ingyenesek (pl. szabadpolcon lévő dokumentumok használata, tájékoztató szolgálat), ugyanakkor a könyvtárak szedhetnek pénzt olyan további szolgáltatásokért, mint például a kölcsönzés, a programokon való részvétel, internetelérés stb. Ez utóbbiak jellemzően a könyvtári tagsághoz, vagy olvasójegyhez kötött szolgáltatások. Az információhoz való szabad és ingyenes hozzáférés tehát elsősorban nem a könyvtári kölcsönzés, hanem a helyben használat formájában valósul meg.

Elsőként a könyvtári tagok iskolai végzettség szerinti megoszlását mutatom be. Ahogyan az 1. táblázat mutatja, a hazai felnőtt lakosság 12,6%-a rendelkezik érvényes tagsági kártyával valamelyik könyvtárban. 42,3% állította, hogy korábban könyvtári tag volt, míg 44,8% válaszolta azt, hogy még soha nem volt életében könyvtári tag. Jóllehet egyéb tényezőket is

megvizsgáltunk (nem, lakóhely, életkor, háztartás összes jövedelme), az iskolai végzettség bizonyult a legfontosabb tényezőnek, amely minden vizsgált tényező közül a leginkább befolyásolja a könyvtári tagságot.

FELNŐTT NÉPESSÉG		Soha nem volt könyvtári tag	Most nem, de korábban tag volt	Jelenleg könyvtári tag	Nem tudja/nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	432	208	38	3	681
	%	63,4%	30,5%	5,6%	0,4%	100,0%
Középfok	Db	191	252	57	1	501
	%	38,1%	50,3%	11,4%	0,2%	100,0%
Felsőfok	Db	50	175	94	0	319
	%	15,7%	54,9%	29,5%	0,0%	100,0%
Összesen	Db	673	635	189	4	1501
	%	44,8%	42,3%	12,6%	0,3%	100,0%

1. táblázat: Iskolai végzettség és a könyvtári tagok aránya

Az eredmények megerősítették a korábbi ismereteinket az iskolai végzettség és a könyvtári tagság közötti összefüggésről. Azok, akik főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkeznek, 5,27-szer nagyobb eséllyel rendelkeznek könyvtári tagsággal, mint azok, akiknek csak alapfokú végzettségük van, és 2,59-szer nagyobb eséllyel azoknál, akik érettségivel igen, de főiskolai vagy egyetemi diplomával nem bírnak.

A 2. táblázat a könyvtárhasználat és az iskolai végzettség összefüggéseit mutatja be. Bár a könyvtárhasználat és a könyvtári tagság közvetlenül nem feltételezik egymást, mégis pontosan ugyanazt láthatjuk a táblázatban, mint az imént: minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik a válaszadó, annál nagyobb valószínűséggel és annál rendszeresebben jár a könyvtárba. A hazai felnőtt lakosság kicsit több mint egyharmada nyilatkozta, hogy soha nem járt még a könyvtárban és a tagoknál néhányan többen mondták, hogy valamilyen rendszerességgel járnak (14,2% vs. 12,6%).

Míg közel minden második alapfokú végzettségű válaszadó nyilatkozta, hogy még soha nem járt könyvtárban (49,9%), addig a diplomásoknak mindössze 13,2%-a állította ugyanezt. A rendszeres könyvtárhasználókat tekintve az alapfokú végzettségűeknek csak 2,8%-a bizonyult rendszeres könyvtárhasználónak, addig a főiskolai vagy egyetemi végzettségűek 15,7%-a jellemzően havonta vagy annál is gyakrabban meglátogatja a könyvtárat.

A diplomások körében 5,6-szer annyian vannak a rendszeres könyvtárhasználók, mint az alapfokú végzettségűeknél. Ezzel szemben az érettségivel sem rendelkező válaszadók esetében a diplomásokhoz képest 3,8-szeres azoknak az aránya, akik elmondásuk szerint még soha életükben nem jártak könyvtárban.

A fenti adatok alapján elmondható, hogy mind a könyvtári tagok, mind pedig a rendszeres könyvtárhasználók körében magasán felülreprezentáltak a diplomások és mélyen alulreprezentáltak a csak alapfokú végzettséggel rendelkezők.

Könyvtári tagság és intergenerációs társadalmi mobilitás

Ha elfogadjuk, hogy a szülők által követett szokások, kulturális fogyasztásában követett gyakorlatok megjelennek a gyermekeik viselkedésében is, akkor azt kell feltételezzük, hogy a válaszadó 3-18 éves gyerekek körében a felnőttekéhez hasonló összefüggésekre fogunk lelni, vagyis a könyvtári tagok körében magasabb arányban lesznek megtalálhatóak a magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekei. A 3. és a 4. táblázat mutatja be a gyerekek között a könyvtári tagok arányát az apa és az anya iskolai végzettsége szerinti bontásban.

FELNŐTT NÉPESSÉG		Rendszeresen (legalább havonta egyszer)	Ritkán (ritkábban, mint havonta)	Nem járt a könyvtárban az elmúlt 12 hónap-ban, de korábban igen	Soha nem járt könyvtár-ban	Nem tudja/ nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	19	34	269	340	19	681
	%	2,8%	5,0%	39,5%	49,9%	2,8%	100,0%
Középfok	Db	34	27	287	133	20	501
	%	6,8%	5,4%	57,3%	26,5%	4,0%	100,0%
Felsőfok	Db	50	48	166	42	13	319
	%	15,7%	15,0%	52,0%	13,2%	4,1%	100,0%
Összesen	Db	103	109	722	515	52	1501
	%	6,9%	7,3%	48,1%	34,3%	3,5%	100,0%

2. táblázat: Iskolai végzettség és könyvtárhasználat

A kérdőívben külön kérdeztünk rá az apa és az anya iskolai végzettségére. Az egyes szülőknem feltétlenül a vér szerinti szülőket értettük, hanem azt a személyt, aki az adott családban az adott pillanatban az apa vagy az anya szerepét betölti.

A könyvtári tagok egyértelműen felülreprezentáltak a magas iskolai végzettségű apák és anyák gyerekei körében, de ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy nincs akkora különbség a diplomás és az alapfokú végzettséggel rendelkező szülők gyerekei között, mint azt a felnőtt népesség körében tapasztalhattuk.

APA iskolai végzettsége és a gyermek könyvtári tagsága		Soha nem volt könyvtári tag	Most nem, de korábban tag volt	Jelenleg könyvtári tag	Nem tudja/nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	461	99	172	5	740
	%	62,3%	13,4%	23,2%	0,7%	100,0%
Középfok	Db	216	46	109	1	385
	%	56,1%	11,9%	28,3%	0,3%	100,0%
Felsőfok	Db	157	35	136	0	338
	%	46,4%	10,4%	40,2%	0,0%	100,0%
Összesen	Db	834	180	417	6	1463
	%	57,0%	12,3%	28,5%	0,4%	100,0%

3. táblázat: Az apa iskolai végzettsége és a gyermek könyvtári tagsága

ANYA iskolai végzettsége és a gyermek könyvtári tagsága		Soha nem volt könyvtári tag	Most nem, de korábban tag volt	Jelenleg könyvtári tag	Nem tudja/nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	323	70	123	7	523
	%	61,8%	13,4%	23,5%	1,1%	1,3%
Középfok	Db	344	81	163	1	589
	%	58,4%	13,8%	27,7%	0,2%	100,0%
Felsőfok	Db	180	34	167	0	381
	%	47,2%	8,9%	43,8%	0,0%	100,0%
Összesen	Db	847	185	453	8	1493
	%	56,7%	12,4%	30,3%	0,5%	100,0%

4. táblázat: Az anya iskolai végzettsége és a gyerek könyvtári tagsága

Azok a gyerekek, akiknek az édesapja rendelkezik diplomával, 1,73-szor nagyobb eséllyel válnak könyvtárhasználóvá, mint akiknél az apa nem érettségizett. Ugyanez a szám 1,83-szoros az édesanyák esetében. Ha megnézzük azokat a gyerekeket, akik azt nyilatkozták, hogy még soha nem voltak a könyvtárban, az ő körükben az alapfokú iskolai végzettségű apák gyerekei „csak” 1,31-szor nagyobb eséllyel maradnak távol a könyvtártól, mint a diplomás apáké és 1,34-szor nagyobb valószínűséggel, mint az anyáké. A különbség tehát sokkal kisebb, mint általában a felnőtt népesség esetében.

Mivel külön-külön kérdeztük meg a gyerekektől (illetve a kisebbek esetében a szüleiktől) az apa és anya iskolai végzettségét, akár arra vonatkozóan is tehetnénk megállapításokat, hogy melyikük végzettsége számít jobban a gyerekek könyvtárhasználóvá válásában. Az adatok azt mutatják, hogy nagyon minimális különbség tapasztalható ebben a kérdésben, vagyis úgy tűnik, hogy az apa és az anya iskolai végzettsége megközelítőleg azonos mértékben befolyásolja a gyerekek könyvtárhasználóvá válását.

Könyvtárlátogatások és intergenerációs társadalmi mobilitás

A könyvtári tagság mellett a könyvtárlátogatás mint kulturális aktivitás gyakorisága egy olyan fontos tényező, amely talán a könyvtári tagságnál is lényegesebb. Okkal feltételezhetjük, hogy ha a szülő valamilyen rendszerességgel jár könyvtárba, akkor az a gyermek számára is egy természetesen napi rutinba beépült tevékenységgé válik.

Az 5. és a 6. táblázat mutatja be az összefüggéseket a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek könyvtárhasználatának gyakorisága között.

A könyvtári tagság kapcsán látotthoz hasonló összefüggésekről tanúskodnak a táblázatok. A magasabban iskolázott szülők gyerekei gyakrabban járnak a könyvtárba. Egy diplomás apa gyereke 1,77-szer, egy felsőfokú végzettségű anya gyereke pedig 1,85-szor nagyobb eséllyel lesz rendszeres könyvtárhasználó, mint azok a gyerekek, akiknek a szülei nem rendelkeznek érettségivel. A felnőtt minta esetében ez az arány 5,6-szeres volt. Az alapfokú végzettségű apák gyerekei körében 1,6-szor, az anyák esetében 1,5-szer annyian vannak azok a válaszadók, aki – állításuk szerint – még soha nem jártak könyvtárban. Ez az arány a felnőtt minta esetében 3,8-szeres volt.

A szülő iskolai végzettsége tehát igenis hatással van arra is, hogy milyen gyakoriságú könyvtárhasználó válik a gyerekből, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyerekei között mért eltérések jóval kisebbek, mint a felnőtt korosztály esetében. Mindez azt sugallja, hogy a kulturális erőforrásokhoz való hozzáférés – és tegyük hozzá, az erre vonatkozó igény – nem csak a magasabb iskolai végzettségűek kiváltsága. A könyvtárhasználó gyerekek körében – a felnőtt mintához viszonyítva – nagyon sok olyan gyermek van, akiknek a szülei nem diplomások, tehát akik olyan kulturális erőforrásokhoz jutnak hozzá, amelyekhez a szülei nem.

APA iskolai végzettsége és a gyerek könyvtárhasználatának gyakorisága		Rendszeresen (legalább havonta egyszer)	Ritkán (ritkábban, mint havonta)	Nem járt a könyvtárban az elmúlt 12 hónapban, de korábban igen	Soha nem járt a könyvtárban	Nem tudja/ nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	96	117	155	362	10	740
	%	13,0%	15,8%	20,9%	48,9%	1,4%	100,0%
Középfok	Db	68	75	74	165	2	384
	%	17,7%	19,5%	19,3%	43,0%	0,5%	100,0%
Felsőfok	Db	78	94	49	103	15	339
	%	23,0%	27,7%	14,5%	30,4%	4,4%	100,0%
Összesen	Db	242	286	278	630	27	1463
	%	16,5%	19,5%	19,0%	43,1%	1,8%	100,0%

5. táblázat: Az apa iskolai végzettsége és a gyereke könyvtárhasználatának gyakorisága közötti összefüggés

ANYA iskolai végzettsége és a gyereke könyvtárhasználatának gyakorisága		Rendszeresen (legalább havonta egyszer)	Ritkán (ritkábban, mint havonta)	Nem járt a könyvtárban az elmúlt 12 hónapban, de korábban igen	Soha nem járt a könyvtárban	Nem tudja/ nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	66	84	113	251	7	521
	%	12,7%	16,1%	21,7%	48,2%	1,3%	100,0%
Középfok	Db	92	102	116	270	9	589
	%	15,6%	17,3%	19,7%	45,8%	1,5%	100,0%
Felsőfok	Db	89	102	52	124	12	379
	%	23,5%	26,9%	13,7%	32,7%	3,2%	100,0%
Összesen	Db	247	288	281	645	28	1489
	%	16,6%	19,3%	18,9%	43,3%	1,9%	100,0%

6. táblázat: Az anya iskolai végzettsége és a gyereke könyvtárhasználatának gyakorisága közötti összefüggés

Feltehetjük a kérdést, hogy – ha a szülői minta nem, akkor – mi indítja ezeket a gyerekeket arra, hogy könyvtári tagok, és rendszeres könyvtárlátogatók legyenek. A 2017-es és a 2019-es, gyerekeknek készített kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy kivel vagy kikkel jártak először a könyvtárban. Ezt természetesen csak azoknak tettük fel, akik korábban azt nyilatkozták, hogy jártak már könyvtárban. Az erre a kérdésre adott válaszok közelebb vihetnek minket a kérdés megválaszolásához.

Az első könyvtárlátogatás

A 7. és a 8. táblázat mutatja be a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek első könyvtárlátogatása közötti összefüggéseket. Természetesen nagyon sok lehetőség lehet, hogy egy gyermek kivel vagy kikkel lépi át először a könyvtár kapuját, mi azonban csak a legjellemzőbbeket soroltuk fel: egyedül, baráttal vagy ismerőssel, családdal vagy iskolai, illetve óvodai csoporttal.

A diplomás szülők gyerekeinek a fele, az alapfokú végzettségűekének csupán alig több, mint egytizede az, akik a családdal jártak először a könyvtárban, azaz a családi minták közvetlenül igen nagy mértékben érvényesülnek a gyerekek esetében. Érdekes még a fenti táblázatban, hogy ezzel szemben az alapfokú végzettségű szülők gyerekei körében nagyobb arányban vannak, akik egyedül vagy baráttal léptek be először a könyvtár ajtaján. Ami a szempontunkból azonban a leginkább tanulságos, hogy az alapfokú végzettségű szülők gyerekei esetében milyen nagy jelentősége van az intézményi keretekben (iskolai vagy óvodai csoporttal) történt

APA iskolai végzettsége és a gyerek első könyvtárlátogatása		Egyedül	Baráttal vagy ismerőssel	Családdal	Iskolai vagy óvodai csoporttal	Egyéb	Nem tudja/nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	18	43	29	170	0	6	266
	%	7%	16%	11%	64%	0%	2%	100%
Középfok	Db	15	40	94	156	1	4	310
	%	5%	13%	30%	50%	0%	1%	100%
Felsőfok	Db	6	17	121	92	2	6	244
	%	2%	7%	50%	38%	1%	2%	100%
Összesen	Db	39	100	244	418	3	16	820
	%	5%	12%	30%	51%	0%	2%	100%

7. táblázat: Az apa iskolai végzettsége és a gyerekek első könyvtárlátogatása közötti összefüggés

ANYA iskolai végzettsége és a gyerek első könyvtárlátogatása		Egyedül	Baráttal vagy ismerőssel	Családdal	Iskolai vagy óvodai csoporttal	Egyéb	Nem tudja/nem válaszol	Összesen
Alapfok	Db	21	58	56	215	0	9	359
	%	5,8%	16,2%	15,6%	59,9%	0,0%	2,5%	100%
Középfok	Db	11	24	67	121	2	2	227
	%	4,8%	10,6%	29,5%	53,3%	0,9%	0,9%	100%
Felsőfok	Db	8	19	122	84	1	5	239
	%	3,3%	7,9%	51,0%	35,1%	0,4%	2,1%	100%
Összesen	Db	40	101	245	420	3	16	825
	%	4,8%	12,2%	29,7%	50,9%	0,4%	1,9%	100%

8. táblázat: Az anya iskolai végzettsége és a gyerekek első könyvtárlátogatása közötti összefüggés

könyvtárlátogatásoknak. Az alacsony végzettségű apák gyerekeinek a 64%-a, az anyákénak a 59,9%-a osztállyal vagy óvodai csoporttal volt először a könyvtárban. A kettő közül is a fontosabb az iskolai osztály, ugyanis a 2019-es kutatás alapján az óvodás korosztályba tartozó válaszadók 93%-a nyilatkozta, hogy még soha nem járt könyvtárban (Tóth 2020). Tehát a kérdés így volt megfogalmazva, hogy a kicsik számára is releváns legyen, de az első szervezett könyvtárlátogatás a gyerekek döntő többsége számára először az iskolai osztállyal történik.

Konklúzió

A könyvtárak olyan intézményként határozzák meg a szerepüket a társadalomban, amely egyenlő hozzáférést kínál a publikált tudás és a nyilvánosan megjelent információs vagyonteljeségéhez. Ebből a jóléti szolgáltatásból bárki profitálhat, ezért mondhatjuk, hogy a könyvtárak – éppen, mert az információs társadalomban legfontosabb erőforráshoz kínálnak hozzáférést – egyenlő esélyt teremtenek a boldoguláshoz a közösség tagjai számára. A 2019-es országos reprezentatív kutatás adatai – hasonlóan a korábbi évek olvasás- és művelődésszociológiai kutatásaihoz – azt mutatták, hogy a tipikus könyvtárhasználó a magasan iskolázott, magas jövedelemmel bíró fiatal nő, aki nagyvárosban, a fővárosban vagy annak környékén él, magyarán az a réteg, amelynek a tagjai egyébként is jóval nagyobb eséllyel férnek hozzá az információs és kulturális javakhoz, mint mások. Mindezen jellemzők közül pedig az iskolai végzettség bizonyult a legfontosabb tényezőnek, amely igen nagy mértékben befolyásolta a könyvtári tagságot és a könyvtárba járás gyakoriságát.

Az intergenerációs társadalmi mobilitás erősen függ azoktól a kultúrafogyasztással kapcsolatos gyakorlatoktól, amelyekkel az egymást követő generációk rendelkeznek és átvisznek

egymásra. Az adataink megerősítették, hogy ezek között a gyakorlatok között a könyvtárhasználat és a könyvtári tagság kiváltása is olyan tevékenységek, amelyek generációról generációra „öröklődnek”. Az adataink azt mutatták, hogy a gyerekek könyvtárhasználatában megjelennek a szülői minták, de jóval szerényebb mértékben, mint azt feltételezhetnénk. Míg a felnőttek körében több, mint ötszörös eséllyel válnak könyvtárai taggá és rendszeres könyvtárlátogatóvá a diplomások, mint az alapfokú végzettségűek, ezeknek a rétegeknek a gyerekei körében a különbség kisebb volt, mint kétszeres. Mi okozza vajon ezt a jelenséget?

A kérdésre adható egyik válasz lehet az első könyvtári tapasztalat. A diplomás szülők gyerekei jóval nagyobb eséllyel látogatták a könyvtárat először a szülei és családtagjaik társaságában, mint azok, akiknek a szülei alacsonyabban iskoláztak. Azok között azonban, akik először az iskolával vagy óvodával látogatták a könyvtárat, magasan felülreprezentáltak az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyerekei. Mindez azt sugallja, hogy az intézmények szerepe a gyerekek könyvtárhasználóvá válásában megkérdőjelezhetetlen.

A könyvtár egyenlő hozzáférést kínál a publikált információs és kulturális javakhoz, de csak igen korlátozott lehetőségei vannak arra, hogy ösztönözze a rendszer igénybevételét. Az emberek igen jelentős része nem él ezzel a lehetőséggel, ahogyan sokan nem élnek az ingyenes közművelődési programokkal, vagy a múzeumok által kínált szolgáltatásokkal sem. Az olyan intézményes keretek között tett könyvtárlátogatások, amelyeket az iskolák és egyes óvodák szerveznek, ezt a hiányt pótolja. Nem tudhatjuk, hogy ezeknek a látogatásoknak az eredményeképpen hány gyerekből válik valóban rendszeres könyvtárhasználó, hiszen az első látogatás csak a kezdetet jelenti. Bizonyos, hogy azokban a családokban, ahol erre az élményre otthon is ráerősítenek, ott nagyobb esély van arra, hogy ezek a fiatalok akár felnőttként is éljenek a könyvtárak által kínált lehetőségekkel.

A jóléti szolgáltatások általában hozzájárulnak ahhoz, hogy a megszülető gyermekek életésélyeit ne csak a szülők által megteremtett gazdasági, társadalmi és kulturális tőke nagysága határozza meg, hanem olyanoknak is legyen esélyük kibontakozni, akik szerényebb lehetőségekkel indultak el az életben. Ennek pedig nemcsak a szociális érzékenységiünk miatt van jelentősége, de egy versenyképes, hatékonyan megszervezett gazdaság kialakítása szempontjából is.

Az iskolai és az óvodai csoportok ugyan nem alkalmasak arra, hogy teljes mértékben egyenlő esélyt teremtsenek az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyerekeinek a könyvtárhasználóvá válásra, de jelentősen képesek ahhoz hozzájárulni. A könyvtárhasználat sem jelent önmagában megoldást minden információhiányra, minden problémára, ami felmerül a tudás alapú gazdaságban, de képes csökkenteni a szakadékot az információszegények és az információgazdagok között, könnyebbé teszi a boldogulást az élet számos területén. Az iskola és az óvoda a könyvtárakkal való együttműködésben jelentős mértékben növeli az intergenerációs társadalmi mobilitás lehetőségét, ezzel pedig hozzájárul egy fenntarthatóbb, tudás alapú gazdaság kialakulásához.

Irodalom

- Audunson, R., Hobohm, H., Tóth, M. (2020). 8 LAM Professionals and the Public Sphere. In: R. Audunson, H. Andresen, C. Fagerlid, E. Henningsen, H. Hobohm, H. Jochumsen, H. Larsen T., Vold (szerk.): *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age*. De Gruyter Saur, 165–184. <https://doi.org/10.1515/9783110636628-008>
- Bourdieu, P. (1973). Cultural Reproduction and Social Reproduction. In uő.: *Knowledge, Education, and Cultural Change. Papers in the Sociology of Education*. Routledge.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*. Greenwood Press, 241–260.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: the impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students. *American Sociological Review*, 47, 189–201.
- Gereben F. (1989). *A felnőtt lakosság olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai. Egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei*. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
- Gereben F. (1998). *Könyv, könyvtár, közönség A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Országos Széchényi Könyvtár.
- IFLA/UNESCO (2022). *Public Library Manifesto*. International Federation of Library Associations and Institutions, <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2006/1/IFLA->

- [UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022.pdf](#) Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.
Magyar nyelven: IFLA-UNESCO közkönyvtári nyilatkozat (2022)
https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/ifla-unesco_public_library_manifesto_2022_vegleges_0919.pdf Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.
- Kallunki, J. (2022). Social and cultural mobility: rising to the middle class and cultural practices in contemporary Finland. *European Sociological Review*, 20, 1–17
<https://doi.org/10.1093/esr/jcac049>
- Mándi P. (1965). *Könyv olvasás és könyvvásárlás Magyarországon*. Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja.
- Nagy A. (2003). *Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó <https://mek.oszk.hu/01600/01643/01643.pdf>
Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.
- Nagy A., Péterfi R. (2006). Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a Tárki és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. *Könyvtári Figyelő*, 52, 31–44.
<http://epa.oszk.hu/00100/00143/00058/nagy.html> Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.
- OECD (2010). "A Family Affair: Intergenerational Social Mobility across OECD Countries", in *Economic Policy Reforms 2010: Going for Growth*, OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/growth-2010-38-en>
- OECD (2018). *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*, OECD Publishing,
<https://doi.org/10.1787/9789264301085-en>
- OECD (2022). *Understanding Social Mobility*, OECD website. <https://www.oecd.org/stories/social-mobility/> Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.
- Sorokin, P. (1959). *Social and Cultural Mobility*, The Free Press of Glencoe.
https://ia804704.us.archive.org/13/items/in.ernet.dli.2015.275737/2015.275737.Social-And_text.pdf Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.
- Sullivan, A. (2011). The intergenerational transmission of lifestyles. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 51, 196–222.
- Róbert P. (1990). Társadalmi mobilitás In Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1990*. TÁRKI, 356–372.
- Tóth M., Audunson, R. (2012). Websites for booklovers as meeting places. *Library Hi Tech*, 30(4), 655–672. <http://doi.org/10.1108/07378831211285112>
- Tóth M. (2019). Könyvtárhasználat és információkeresés – egy országos reprezentatív felmérés eredményei. In: Béres J. (szerk.): *A könyvtárhasználat és az információkeresés fejlesztése*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 204–260.
- Tóth M. (2020). A 3-18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben In *Módszertani mozaikok. Kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 318–360.
- Tóth M. (2022). *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár.
- Trávníček, J. (2015). *Reading Bohemia Readers and reading in the Czech Republic at the beginning of the 21st century*. Akropolis The Institute of the Czech Literature The Czech Academy of Sciences, A Public Research Institute.